

L'ÈTICA HEL·LENÍSTICA

EPICUREISME

Epicur, el pare de la doctrina que duu el seu nom, va nèixer l'any 341 aC a l'illa de Samos, fill de colons atenesos que s'hi havien establert després que hagués estat derrotada per Atenes. L'experiència de la família, però, no va ser reeixida perquè, passat uns anys, Atenes i Samos van acordar un tractat de pau pel qual els colons atenesos van perdre els seus drets d'assen-tament, així que retrobem Epicur, quan comptava divuit anys, de nou a la capital de l'Àtica.

Fugint de la guerra, Epicur va establir-se a la ciutat de Colofó (on, en aquell moment, vivia el seu pare, Neocles) i, després, a la de Teos, indrets en els quals va estudiar el pensament de Demòcrit (que negava la immortalitat de l'ànima i feia una descripció estrictament materialista de l'univers, atribuint la seua formació a processos mecànics atzarosos). Més endavant, va ensenyar a les ciutats de Mitilene (Samos) i Làmpsac. Finalment va establir-se a de nou a Atenes, on l'any 306 aC va fundar una escola filosòfica anomenada el Jardí (pel fet que en disposava d'un, on s'impartien les classes). Contràriament al que succeïa en les altres escoles filosòfiques d'Atenes, Epicur no imposava limitacions ni socials ni econòmiques a l'hora de permetre l'ingrés en el Jardí, on, a més a més, acceptava dones i esclaus. Allí, Epicur, que

no valorava gens el presumptes coneixements que impartien en altres centres els savis del seu temps, se centrava en els ensenyaments ètics i en la tasca d'aconsellar als seus deixebles a propòsit de com conduir-se en la vida.

Epicur moriria l'any 271 aC, quan comptava uns 70 anys d'edat. Segons s'explica, va suïcidat-se després que els forts dolors abdominals que sempre l'havien afectat van fer-se més intensos.

Epicur ensenyava que no tenia sentit témer la mort i que sols havíem de témer el patiment, un patiment que s'havia fet omnipresent en el món que li havia tocar viure, una societat en transició en la qual les antigues polis havien deixat de ser aquelles comunitats estables que constituïen la referència segura d'uns ciutadans que hi podien viure una vida previsible, substituïdes per un imperi global (el d'Alexandre, el Gran), en el si del qual el subjecte se sentia desemparat. Els individus van deixar de veure's com a part d'un tot i van començar a experimentar la incertesa i l'angoixa de dependre d'ells mateixos enmig d'un món inestable i ple d'amenaçes.

LES OBRES D'EPICUR

Epicur va ser l'autor d'un bon nombre de llibres (es diu que de fins a tres-centes obres), dels quals, però, no se'n conserva més que un mínima part. Concretament han arribat fins nosaltres els següents textos (majoritàriament lletres de consol i consell a alguns dels seus deixebles):

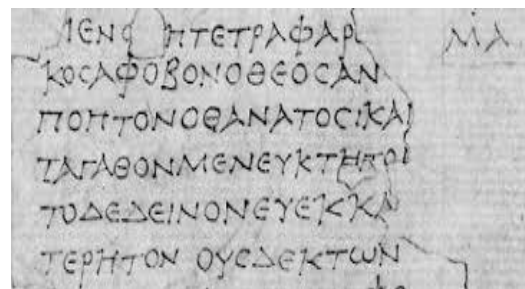
Carta a Meneceu

Carta a Heròdot

Carta a Pythocles

Carta a Idomeu (escrita, segons sembla, per Epicur el dia de la seua mort)

Màximes capitals

DOCTRINA ÈTICA

L'home és per naturalesa un ésser **sensitiu**, i això perquè es relaciona amb tot allò que l'envolta a través dels sentits, com demostra el fet que el coneixement

comença per ells, o dit d'un altra manera, que el punt de partida del coneixement és la percepció sensible (així ho afirmaven Epicur i les seus deixebles).

Resulta del tot impossible dubtar de l'autenticitat d'allò que, en la percepció, se'ns mostra amb total claredat (correlativament amb la constatació que resulta dubtós allò percebut de manera poc clara). Aquesta certesa constitueix la garantia de la veracitat de la informació que els sentits ens proporcionen sobre la realitat (mentre que, una percepció poc clara només genera inseguretats i no constitueix un bon criteri cognoscitiu). Podem dir, en conseqüència, que les percepcions clares ens porten a la veritat.

Ara bé, en la nostra relació amb allò que ens envolta, no únicament experimentem percepcions, sinó que també sentim com allò que ens envolta ens afecta, produint en nosaltres emocions diverses, algunes d'elles desagradables o doloroses, unes altres plaents i satisfactòries. Doncs bé, anàlogament, al que passava amb les percepcions, les emocions que les nostres relacions amb l'entorn generen en nosaltres constituïran també una bona guia per orientar-nos, en aquest cas per orientar la nostra conducta (constitueixen una bona brúixola ètica).

Així, en la nostra relació amb l'entorn, descobrim coses i situacions que ens produeixen emocions agradables, al mateix temps que n'experimentem d'altres que ens produeixen dolor. Farem bé, ja que, al cap i a la fi, és propi dels éssers humans cercar el plaer i defugir el dolor,¹ de refiar-nos d'aquestes emocions i evitar tot allò que ens resulti desagradable i penós, al mateix temps que cultivem allò que ens proporciona plaer i benestar. Les nostres emocions seran, per tant, el nostre criteri per a una vida valuosa, per a una autèntica vida bona.

Com veiem, l'ètica epicúria és una ètica *hedonista* que es basaria en la màxima² fonamental: **«cerca el plaer (*hedoné*) i evita el dolor»**. Val a dir, però, que, en el plantejament epicuri, això darrer (l'evitació del dolor) és allò més important, i és que la veritable felicitat no consistirà en experimentar, de manera constant, un plaer al qual, per continuar-ho sent, li caldrà ser cada cop més gran i intens, ja que això, com és fàcil d'imaginar, acabarà generant l'ansietat de la recerca de més plaer i de noves fonts que el produeixin, a banda que és freqüent que ens porti a assumir riscos i comporti conseqüències físiques indesitjables. Per

¹ Així ens ho ensenyen, tant els nadons com els animals, amb el seu comportament tendent a evitar tot allò desagradable i a repetir aquelles accions que procuren satisfacció. En serà aquesta conducta natural, haurem de concloure que és la que li correspon a l'home.

² Una màxima moral és una afirmació imperativa que conté una norma de conducta que cal seguir per aconseguir allò que hom considera un valor moral. Així, en ètica epicúria, totes les màximes morals ens indiquen que cal fer, en cada cas, per aconseguir el plaer, que seria el màxim valor moral i aquell que faria possible una vida feliç.

contra, la veritable felicitat consistirà en l'assoliment de tranquil·litat d'ànim, de serenor, d'un estat, perllongat de benestar, en definitiva, d'allò que els epicuris anomenaven *ataraxia*, un estat al qual s'arribaria a partir d'una operació de "càlcul dels plaers", per la qual identificaríem quines serien les accions que ens portarien a un plaer que no comportés, per a un futur, un dolor més gran i durador³ i quins plaers serien superiors a uns altres (és a dir, quins plaers serien més intensos i duradors, alhora que no comportarien riscos). La facultat humana que duria a terme aquest "càlcul" seria la raó, i d'aquelles persones que el duguessin a terme mereixerien el qualificatiu de *prudents*, és a dir que es trobarien en possessió de la *virtut* de la *prudència* (*phrónesis*).⁴ Cal afegir, encara, que de la prudència naixeran la resta de les virtuts, com ara la templança, l'honestedat, la justícia, etc., ja que la prudència ens mostra que, aquestes, són necessàries per a una vida plaent i feliç.

Classificació i jerarquia dels plaers

Epicur ensenya que els plaers de l'ànima o anímics són, en termes generals superiors, als que ens proporciona el cos (plaers corporals), ja que si bé aquests darrers són, generalment, més intensos, els primers duren més, no solen anar acompanyats de dolor i tenen l'avantatge de poder ser reviscuts quan els recordem. Per la seua banda, els plaers corporals solen veure's acompanyats de riscos i de conseqüències indesitjades (a més del fet que solen exigir ser constantment satisfets, la qual cosa comporta ansietat i genera dependència).

Si parem esment ara en els dolors, ens adonarem que els anímics duren més que no els corporals, i a més poden arribar a ser de gran intensitat (fins i tot, en

³ Tinguem present que és habitual que el plaer vagi acompanyat d'una contrapartida dolorosa (com la cara i la creu d'una mateixa moneda). Així, per exemple, dedicar el nostre temps a una determinada activitat plaent no deixa d'implicar, alhora, el dolor de la renúncia a fer, durant aquella mateixa estona, una altra cosa que també ens agradaria (viure és decidir, i fer: és renunciar, el plaer de certa activitat comporta el dolor de la renúncia a una altra activitat possible). Un cap de setmana dedicat al lleure pot ser agradable i plaent (i, en aquest sentit, si no hi afegim cap matisació, des d'un punt de vista epicuri resulta recomanable), però implica també un temps perdut per a l'estudi, un temps que, si acaba faltant-nos per a aprovar una assignatura del curs, de manera que ens toca anar a la convocatòria de setembre, haurà acabat comportant-nos un dolor, més gran i durador (i, per tant, comptat i debatut, dedicar aquell cap de setmana al lleure potser no resultarà tan aconsellable des del punt de vista d'un epicuri).

⁴ La *prudència* seria, per tant, la virtut que ens duu a efectuar el "càlcul, *racional*, dels plaers" i, en conseqüència, la que ens permetrà saber quines amb accions el saldo de plaer serà positiu i amb quines serà negatiu (i, en cas de ser positiu, en quines ho serà més).

alguns casos, d'una intensitat superior als dolors del cos). D'altra banda, els dolors corporals, que poden superar-se (o, si més no, apaivagar-se) recurrent als plaers de l'ànima (com ara els bons records o l'amistat), solen ser fàcils d'evitar (cessant en l'activitat que els provoca, cercant un remei o prenent mesures preventives), i si resultés que no fossin evitables, o bé succeirà que no són de gran intensitat i, per això, suportables, o bé passarà que són de gran intensitat, però, aleshores, de breu duració, ja que, o bé cessen en poc temps, o bé produeixen la mort (i no val a dir que hi ha dolors corporals inevitables intensos i de llarga duració, perquè, si efectivament duren en el temps, és perquè, en realitat, són suportables i, per tant, no pot ser que siguin tan intensos). Per últim, apuntem que, si malgrat tot, topem amb un dolor inevitable, veritablement intens i que tendeix a durar molt o indefinidament, ens restarà encara una solució: posar fi a la nostra vida. Com veiem, el dolor sempre es pot evitar (tant el corporal com l'espiritual, que també resulta evitable o breu —si bé ni una cosa ni l'altra ho seran en el mateix grau que el físic— o suportable —restant-nos, a més, en darrer terme, aquí també, la possibilitat del suïcidi).

Classificació i valoració dels desitjos

Epicur ens fa notar que els desitjos poden ser de tres tipus:

- a. Desitjos naturals i necessaris**, és a dir, desitjos que apareixen de manera espontània i que, de no satisfer-se, comporten conseqüències negatives, per la qual cosa recomana que se satisfacin sempre (aquest seria el cas del desig de menjar que suscita la fam, o el de beure, que suscita la set).
- b. Desitjos naturals però no necessaris**: serien aquells que, si bé apareixen de manera espontània, no passaria res si no trobessin satisfacció (es tractaria, per exemple, del desig de realitzar un banquet o d'ingerir més aliments amb sucre dels que calen, o del desig de consumir alcohol). Epicur recomana satisfer també aquesta mena desitjos (si és que, de no fer-ho, es desprengués frustració i tensió), però sempre amb moderació, és a dir, de manera continguda i sense perdre l'autodomini (per tant, satisfer-los de manera temperada).
- c. Desitjos ni naturals ni necessaris**: es tracta d'aquells la causa dels quals es trobaria en tendències socials o en pulsions personals evitables (seria el cas, per exemple, del desig de riqueses, del desig de fama o del desig d'honors). Epicur veu en aquesta mena de desitjos una font d'angúnia i infelicitat, per la qual cosa recomana que siguin totalment evitats.

El tetrafàrmac

Epicur va caracteritzar-se sempre per ser algú que consolava els seus deixebles i els aconsellava i orientava per tal que tinguessin una vida tranquil·la i feliç. Amb aquesta finalitat, va destil·lar del seu saber una quàdruple fórmula que, com si es tractés d'una medicina (un fàrmac) guarís el seu dolor i els produís benestar. Coneixem aquesta fórmula, expressada en quatre recomanacions, com el *tetrafàrmac*:

- **NO HI HA MOTIU PERQUÈ TINGUEM POR DELS DÉUS.**

Malgrat el materialisme d'encuny democritià que professava Epicur, en cap moment va deixar de creure en l'existència dels déus,⁵ però, contra la creença general que ens observen i jutgen les nostres accions, de manera que podrien castigar-nos (en aquesta vida) si els nostres actes els desplaquessin, Epicur assegura que els déus, trobant-se com es troben tant per damunt dels humans, i duent com duen una vida tan feliç, no es preocupen gens de nosaltres i de les nostres accions, de manera que no cap esperar d'ells cap interferència ni cap judici.

* Malgrat l'acabat de dir, Epicur recomanava que se rendís culte als déus i que es participés en les cerimònies religioses de caràcter públic, adduint dues raons per a aquesta recomanació: és bo conèixer els déus i tenir-los com a models de conducta pel fet que ells són màximament feliços, de manera que els podem tenir com a exemples, i, d'altra banda, no participar en el culte als déus pot portar-nos conseqüències negatives com ara patir persecució o ser discriminats.

- **NO HI HA MOTIU PERQUÈ TINGUEM POR DE LA MORT.**

No hi ha cap vida després de la mort (l'ànima és corruptible i es descompon amb el cos quan es produeix la mort), per aquest motiu no té cap sentit témer què ens trobarem un cop morim. Com ja hem vist, l'ésser humà és, per naturalesa, un ésser sensitiu, mentre que la mort és, per definició, cessament de tota sensació (que, d'altra banda, és l'origen de tot bé i de tot mal), per això exclamarà Epicur, en la seua *Carta a Meneceu*, que

**QUAN NOSALTRES HI SOM, LA MORT NO HI ÉS, I
QUAN LA MORT ARRIBA, NOSALTRES DEIXEM DE SER.**

⁵ Com s'explica, si no és pel fet que existeixen, que tots els homes tinguem un concepte d'ells?

Epicur defensava l'existència d'infinits universos separats entre ells per espais buits. És en aquests espais on creia que habitaven els déus.

Mai no coincidim amb la mort perquè, mentre som vius la mort no té comerç amb nosaltres, mentre que, quan morim, el nostre jo desapareix (i la mort no arriba a apoderar-se'n).

- **EL PLAER I, PER TANT, LA FELICITAT, SÓN FÀCILS D'ACONSEGUIR.**
- **EL DOLOR I, PER TANT, LA INFELICITAT I EL MAL, SÓN FÀCILS D'EVITAR.**

ALTRES RECOMANACIONS D'EPICUR

"VIU OCULT"

Procura passar desapercbut i viuràs més tranquil.

"TINGUES AMICS"

L'amistat és una de les principals fonts de plaer, a més, els amics sempre poden ajudar-te quan ho necessitis (una cosa especialment important en un món com l'antic, en què no existeix cap mena d'assistència social més enllà de la família i els amics).

"EVITA LA POLÍTICA"

L'activitat pública és font de competència i origen de molts de patiments, d'ella només et cap esperar penes i insatisfaccions.

"NO T'AVANCIS AL PATIMENT"

No pensis en el mal que encara no ha ocorregut: potser no succeirà mai i, en tot cas, fer-ho, comporta patir dues vegades.

ESTOÏCISME

no haver estat, és que convenia que fossin, i si són com són, havent pogut ser altrament, és que són com cal que siguin).

Els estoics no cerquen, presumptuosament, canviar, el món sinó únicament gestionar els propis desitjos i necessitats. Ara bé, la raó d'això no naix tant d'un sentiment d'impotència davant de la realitat, com de la convicció que aquesta està presidida per un ordre, inalterable, que és el que és perquè és bo que sigui aquest (al cap i a la fi, si les coses són, podent

L'estoïcisme considera, per tant, que tot el que succeeix havia de succeir, que tot està, en conseqüència predeterminat, que el destí presideix el món i les nostres vides i que, contra ell, no és possible cap oposició ni resistència, i això no sols perquè aquestes serien d'infructuoses, sinó també perquè serien nècies i mancades de sentit, ja que l'ordre del cosmos (en el qual ens trobem immersos) és, en el seu conjunt, bo i, per tant, desitjable (i com a tal el veuríem si disposéssim d'una visió global i no merament parcial, com correspon a una part del tot, que és el que som, amb interessos igualment particulars).

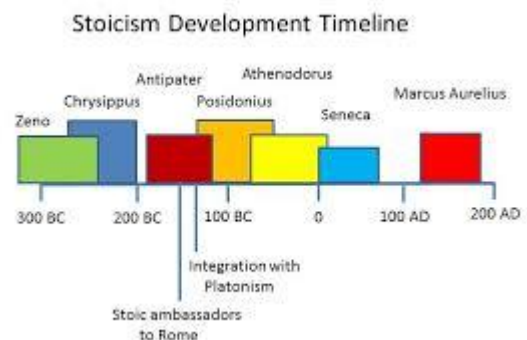

L'estoïcisme és una línia de pensament que naix el darrer terç del segle IV aC, en el començament de l'època anomenada *hel·lenística* i que perllonga el seu desenvolupament fins al segle II dC. L'estoica serà la filosofia que gaudirà d'un més gran arrelament i d'una major significació en la societat i el món romans.⁶

L'estoïcisme naix amb Zenó de Kítion (334-262 aC), que ensenyà a l'*àgora* d'Atenes i que crearà la seua pròpia escola (que conviurà amb l'Acadèmia, de Plató, el Liceu, d'Aristòtil i el Jardí, d'Epicur). Com que inicialment reunia els seus deixebles sota un pòrtic de l'*àgora* (conegut pel fet de ser un pòrtic pintat) la seua doctrina serà coneguda com *estoica* (ja que el terme grec per a referir-se a un pòrtic era *stoa*). Zenó, que escriví un gran nombre d'obres de les quals sols ens resten alguns fragments, fou succeït al capdavant de l'escola estoica per Cleantes, i aquest ho fou per Crisp de Solos (280-204 aC), el qual sistematitzà la doctrina i donà un impuls decisiu a l'estoïcisme.

⁶ Entre les raons que expliquen la bona acollida que l'estoïcisme tingué a Roma destaquen el fet que constituïa una saviesa eminentment pràctica, especialment apta per a una civilització com la romana, gens donada a la reflexió abstracta i que, per contra, excel·leix en activitats igualment pràctiques com ara la política, la guerra i el dret, abocades, totes elles, al món social, i que necessiten el complement d'una saviesa ètica, compatible amb elles, per a la vida privada), la defensa que els estoics farien l'essencial igualtat de tots els homes i, com a correlat d'aquesta idea, la conveniència de l'existència d'un únic govern mundial (per la qual cosa la doctrina estoica resulta apta com a suport ideològic de l'expansió romana i el seu imperi) i, finalment, el fet que la resignació, promoguda des l'estoïcisme com l'actitud vital més adequada, contribuïa a la defensa i l'acceptació de l'*statu quo*, la qual cosa havia de despertar, en general, l'interès d'una Roma dominadora del món i, més concretament, el de les seues classes dirigents.

Pel que fa als personatges que van fer possible la difusió del pensament estoic a Occident, cal subratllar les figures de Paneci de Rodas (180-109 aC), amic de Publi Corneli Escipió Emilià (cònsol de la república romana, destructor de Cartago (Tercera Guerra Púnica) i un dels conqueridors d'Hispania, i Posidoni d'Apamea, mestre de Ciceró i de Pompeu, el Gran. Entre els pensadors romans pertanyents a l'escola estoica destaquen Luci Anneu Sèneca (4 aC-65 dC) i l'emperador Marc Aureli (121-180 dC).

Serà cèlebre la comparació feta per Zenó de la filosofia amb un hort. Així, les diverses parts de la filosofia equivaldrien a les diverses parts d'una horta: la *lògica* (la ciència del raonament) estaria representada per la tanca exterior (els marges de separació), ja que la funció d'aquella seria la delimitació del que és el contingut de la filosofia (el coneixement, identificat amb allò cultivat en l'hort) respecte del que en quedaria fora (les meres opinions, la irracionalitat), per la seua banda, la *física* (és a dir, la cosmologia, la teoria del *cosmos*), el contingut de la qual serien els principis i les lleis que regeixen la realitat, estarien representats en aquesta metàfora pels arbres, que creixen gràcies al treball del camperol (és a dir, el filòsof, l'investigador), finalment, els fruits dels arbres s'identificarien amb l'*ètica*, els continguts i ensenyaments de la qual es dedueixen del coneixement de la realitat (i és que els principis ètics i les màximes morals es deduirien del que sabem sobre l'univers, de manera anàloga a com les fruites sorgirien dels arbres). En aquesta imatge, l'ètica se'ns mostra com l'objectiu darrer de la filosofia i la possessió més preuada del savi.

L'ÈTICA ESTOICA

Existeix un ordre natural que regeix l'ordre existent entre les coses i el fluir de tots els esdeveniments i fenòmens. Els homes formem part de la realitat global, única, i com a part seua ens trobem igualment sotmesos a l'ordre que la governa. Aquest ordre és expressió de la voluntat de Déu i, constitueix, per tant, el resultat de l'acció de la *providència*, motiu pel qual hem de concloure que és bo (perfecte).⁷

L'home, com a ésser racional que és, pot conèixer l'existència d'aquest ordre i acceptar-lo conscientment, o bé deixar-se portar per la irracionalitat i rebutjar-lo. Per tant, *l'única autèntica llibertat és la llibertat interior, és a dir la d'acceptar tel nostre destí, la de controlar els nostres pensaments i adquirir una actitud interior intel·ligent i, per tant, resignada.*

L'ideal estoic és el del **savi**, és a dir, l'home que accepta el seu destí i reconeix la seua profunda bondat (encara que aquesta no se'ns faci evident). Rebel·lar-se contra el fat és inútil (el lema estoic serà «*sustine et abstine*», és a dir: «*aguanta i resigna't*»), solament l'ignorant pot proposar-s'ho.

Amb el temps, l'estoïcisme esdevindrà menys donat a la passivitat i la resignació i es perfilarà com una doctrina de la virtut que es vol a si mateixa i que accepta,

⁷ Els estoics justificaran l'experiència del mal en el món recordant que bé i mal són dues nocions correlatives, per la qual cosa l'existència del mal se'ns presenta com a condició de possibilitat de l'existència del bé: sense l'un no és possible l'altre, així que, perquè es doni el bé cal acceptar el mal (podríem dir que, aquest darrer seria el preu que cal pagar pel primer). D'altra banda, el dolor i el mal físic tenen una dimensió positiva, ja que serveixen d'avertència per a evitar mals majors, mentre que el mal moral (la injustícia, el crim i l'explotació) no són necessaris, sinó resultat de l'error: es produeixen quan els homes prenen com si fos dolent.

resignadament, el patiment que comporta ser virtuós. El savi estoic virtuós desl darrers temps es caracteritzaria per:

"He was a Stoic's Stoic."

a. Ser realista: accepta la realitat tal com és. Sap que, per molt que s'ho proposi, no podrà allargar la seua vida, ni la d'aquells que el té al seu voltant, ni un sol instant, i que, en darrer terme, no depenen d'ell ni la salut, ni la posició, ni les riqueses. Solament es troben a les seues mans els seus pensaments i la seua actitud.

b. Controlar les passions: evita que allò que li succeeix, que les situacions que viu, el desequilibrin. Controla les emocions i evita que els sentiments el superin i se l'emportin, precipitant-lo a actuar. No perd mai la serenitat ni actua passionalment, en conseqüència, el savi estoic es caracteritza per la seua actitud d'*apatheia* (apatia, impassibilitat), la qual li proporciona tranquil·litat d'anim (*ataràxia*), que al seu torn, per a l'estoic és sinònim de felicitat (*eudaimonia*), l'única felicitat que li és donada de gaudir a l'ésser humà.

Les passions són irracionals i cal que siguin regulades, moderades i, si és possible, eliminades. Únicament seran positives les emocions que acompanyin la virtut (és a dir, que siguin conseqüència de la possessió i l'exercici de la virtut). Per contra, el neci es deixarà portar per les passions (pel plaer, la por, l'eufòria o la depressió). Sols serem autènticament lliures quan ens haurem alliberat d'elles, perquè és aleshores quan som realment amos de nosaltres mateixos.

c. Ser autosuficient: no té necessitats i, per tant, gaudeix de la virtut de l'*autarquia*. Els desitjos generen necessitats i la insatisfacció d'aquest infelicitat, en conseqüència, el savi reduirà al mínim les seues necessitats i desitjos, d'aquesta manera evitarà la frustració i l'angoixa. Viurà amb el mínim (ascetisme) i, si bé mirarà sempre d'actuar de manera assenyada, no es preocuparà per aconseguir cap cosa la possessió de la qual no depengui exclusivament d'ell (un cop més la felicitat se'ns pareix com tranquil·litat d'anim derivada de l'autocontrol).

d. Ser virtuós: coherentment amb els punts anteriors, les virtuts més destacades per l'ètica estoica seran la **prudència** (és a dir, la reflexió abans d'actuar i la determinació racional de les nostres accions), la **fortalesa** (determinació en les decisions preses en la reflexió prèvia a l'acció) i la **temprança** (és a dir, la moderació dels desitjos, les passions i les necessitats). Aquestes virtuts es donen totes juntes, o no se'n dóna cap, però ningú no les posseeix de manera

perfecta, per la qual cosa cal perseverar constantment en el seu exercici (l'ideal del savi estoic és més una meta que no una realitat aconseguida d'una vegada per sempre).

KEEP CALM AND CARRY ON

Els

estoics van considerar que tots els homes són essencialment iguals (l'ànima humana seria una porció del mateix *foc diví* que es troba en el fons de totes les coses i governa l'univers —del qual sorgeix l'univers i al qual retorna en una conflagració universal, després de la qual començarà un nou cicle— i la raó és comuna idèntica en tots els homes), per aquest motiu van defensar una **fraternitat universal** i van rebutjar —considerant-les meres convencions socials injustificades— les desigualtats per motius de sexe o raça, les desigualtats socials (de classe) i la institució de l'esclavatge. El savi estoic no serà ciutadà d'aquesta o d'aquella pàtria, sinó ciutadà del món (**cosmopolitisme estoic**), sentirà benevolència i compassió pels altres homes i promourà l'existència d'un estat universal que constitueixi el reflex social de la unitat i l'ordre naturals.